

DAVID
GRAEBER

Met een voorwoord
van Rutger Bregman

BULLSHIT JOBS

Over zinloos werk, waarom
het toeneemt en hoe we het
kunnen bestrijden

business contact

Vierde druk, januari 2019

© 2018 David Graeber

De meeste namen en veel herkenbare persoonseigenschappen zijn veranderd.

© 2018 Nederlandse vertaling Uitgeverij Business Contact

Vertaling Tracey Drost-Plegt

Oorspronkelijke titel *Bullshit Jobs*

Oorspronkelijke uitgever Simon & Schuster

Omslagontwerp Studio Jan de Boer

Typografie binnenwerk Perfect Service

Drukkerij Bariet Ten Brink

ISBN 978 90 470 1176 7

D/2018/0108/724

NUR 740

Uitgeverij Business Contact maakt deel uit van Uitgeverij Atlas Contact

www.businesscontact.nl

Voor iedereen die liever iets nuttigs zou doen.

Inhoud

Voorwoord 11

Inleiding: het fenomeen onzinbanen 15

1. Wat is een onzinbaan? 27

Waarom een maffiahuurmoordenaar geen goed voorbeeld is van een onzinbaan • Het belang van het subjectieve element en waarom mensen die denken dat ze een onzinbaan hebben, daar meestal wel gelijk in hebben • De misvatting dat onzinbanen voornamelijk in de publieke sector voorkomen • Waarom een kapper een slecht voorbeeld is van een onzinbaan • Het verschil tussen gedeeltelijke onzinbanen, grotendeels onzinbanen en volledige onzinbanen

2. Welke soorten onzinbanen bestaan er? 51

De vijf voornaamste soorten onzinbanen • 1. Wat wachters doen • 2. Wat bullebakken doen • 3. Wat oplapwerkers doen • 4. Wat afvinkers doen • 5. Wat opzichters doen • Complexe, veelvormige onzinbanen • Iets over tweedelijns onzinbanen • Een laatste woord, en weer even terug naar de vraag: kun je zonder het te weten een onzinbaan hebben?

3. Waarom zijn mensen met een onzinbaan vaak ongelukkig? 87

(Psychologisch geweld, deel 1)

Een jongeman die een luizenbaantje kreeg maar de situatie toch niet aankon • De ervaring van schijn en doelloosheid die centraal staat in onzinbanen en het belang dat tegenwoordig wordt gehecht aan het ervaren van schijn en doelloosheid door de jeugd • Waarom zoveel van onze fundamentele aannames over menselijke motivatie onjuist lijken • Even kort over de geschiedenis van werkverschaffing en met name het idee dat je andermans tijd kunt kopen • De botsing tussen de moraliteit van tijd en natuurlijke werkritmes, en de wrevel die daardoor ontstaat

4. Hoe voelt het om een onzinbaan te hebben? 116

(Psychologisch geweld, deel 2)

Waarom het niet altijd zo erg is om een onzinbaan te hebben • Het ongelukkige gevoel van ambiguïteit en gedwongen schijn • Het ongelukkige gevoel dat je niet de oorzaak bent • Het ongelukkige gevoel dat je geen recht hebt op je eigen ellende • Het ongelukkige gevoel dat je weet dat je ellende veroorzaakt • Slot: de effecten van onzinbanen op de creativiteit van de mens en waarom pogingen tot creatief of politiek verzet tegen zinloze arbeid kunnen worden beschouwd als vorm van psychologische oorlogvoering

5. Waar komt die woekering van onzinbanen vandaan? 154

Een korte verhandeling over causaliteit en de aard van sociologische verklaring • Enkele opmerkingen over de rol van de overheid bij het scheppen en in stand houden van onzinbanen • Iets over bepaalde valse verklaringen voor de toename van onzinbanen • Waarom de financiële sector het schoolvoorbeeld is van het scheppen van onzinbanen • Enkele manieren waarop de huidige vorm van bestuurlijk feodalisme lijkt op het klassieke feodalisme, en manieren waarop dat niet het geval is • Hoe bestuurlijk feodalisme zich manifesteert in de creatieve sectoren door middel van een oneindige toename van bestuurlijke functies in het middenmanagement • Conclusie, met een korte terugblik op de vraag van de drie niveaus van causatie

6. Waarom maken we als maatschappij geen bezwaar tegen de groei van nutteloze werkgelegenheid? 197

De onmogelijkheid van het ontwikkelen van een absolute waardenmeting • Hoe de meeste mensen in de hedendaagse maatschappij de notie accepteren van een maatschappelijke waarde die kan worden onderscheiden van economische waarde, zelfs als die zich niet makkelijk laat beschrijven • De omgekeerd evenredige relatie tussen maatschappelijke waarde van werk en wat je er waarschijnlijk voor wordt betaald • De theologische bron van onze houding ten opzichte van arbeid • De oorsprong van de Noord-Europese notie van betaalde arbeid als noodzaak voor de volledige vorming tot volwassen mens • Hoe het komt dat werk, met de opkomst van het kapitalisme, in veel delen van de maatschappij als een middel van maatschappelijke hervorming of uiteindelijk als een deugd op zich werd beschouwd, en hoe arbeiders daartegen in opstand kwamen door de arbeidswaardetheorie te omhelzen • De belangrijkste denkfout in de arbeidswaarde-

theorie naarmate die in de negentiende eeuw populair werd en hoe de kapitaaleigenaren die denkfout uitbuiten • Hoe werk in de loop van de twintigste eeuw steeds vaker primair werd gewaardeerd als een vorm van discipline en zelfopoffering

7. Wat zijn de politieke gevolgen van onzinbanen en kan er iets aan deze situatie worden gedaan? 246

Hoe de politieke cultuur onder bestuurlijk feodalisme wordt onderhouden door een evenwicht van irritaties • Hoe de huidige crisis inzake robotisering zich verhoudt tot het grotere probleem van onzinbanen • De politieke gevolgen van bullshitisatie en de daaropvolgende daling in productiviteit in de zorgende sector in verhouding tot de mogelijkheid van een opstand in de zorgende klassen • Het universeel basisinkomen als voorbeeld van een programma waarmee wordt begonnen om werk te scheiden van compensatie en een eind wordt gemaakt aan de in dit boek beschreven dilemma's

Dankwoord 285

Noten 287

Bibliografie 327

Over de auteur 335

Voorwoord

Gefeliciteerd! Je hebt een boek opengeslagen van een van de interessantste denkers van onze tijd. Je ziet hem misschien nooit op televisie en je leest ook zelden over hem in de kranten – maar als je kennismaakt met het denken van David Graeber zal je wereldbeeld al snel gaan wankelen.

II

Graeber brak door met zijn boek *Schuld: De eerste 5000 jaar*. Deze dikke pil verscheen kort na de financiële crisis van 2008 en legde beter uit dan de meeste economen wat er was misgegaan. Een paar jaar later publiceerde Graeber het essay ‘On the Phenomenon of Bullshit Jobs’, waar het boek dat je nu in handen hebt op is gebaseerd.

Het is misschien wel het beste essay dat ik de afgelopen tien jaar las.

Het talent van Graeber is dat hij je ogen opent voor dingen die, als je ze eenmaal ziet, zó logisch zijn dat je je afvraagt waarom je er ooit blind voor was. Neem het begrip ‘productiviteit’. Als je een econoom vraagt hoe je productiviteit meet, dan zal hij antwoorden dat je productiviteit samenhangt met de hoeveelheid geld die je verdient. Of preciezer: je productiviteit is wat je bijdraagt aan het bruto binnenlands product (bbp).

Maar wat zegt het gezonde verstand? De meeste mensen zullen denken dat productieve mensen ook iets nuttigs doen. Maar wat als mensen hun *eigen* werk niet nuttig vinden? Kunnen ze dan nog productief zijn?

Ziehier het grote taboe van onze tijd. We geven miljarden uit om onze slimste jongeren op te leiden tot bankiers, advocaten, consultants en noem maar op. Zij verdienen vervolgens de hoogste salarissen, ook al geven velen van hen zélf aan dat ze hun werk niet nuttig vinden. Of erger nog: schadelijk.

Toen ik begon met schrijven over ‘bullshit jobs’ kreeg ik, net als Graeber, heel wat bekentenissen opgestuurd, en dan met name van mensen

die op de Zuidas werken. Ik kan me nog een lezing voor een vooraanstaand organisatieadviesbureau herinneren waar bijna de helft van de jonge werknemers zei het eigen werk overbodig te vinden.

Eigenlijk is het de wereld op zijn kop. Het nuttigste, productiefste werk (zorgen voor onze kinderen, zorgen voor onze ouderen, vrijwilligerswerk) is maar al te vaak onbetaald, terwijl heel wat nutteloos werk (rapporten schrijven die niemand leest, e-mails sturen naar mensen aan wie je een hekel hebt, financiële producten verzinnen die niets bijdragen) uitstekend betaalt.

12 Eén ding is zeker: dit is niet onvermijdelijk. Graeber maakt deel uit van een beweging die pleit voor een totaal andere economie en samenleving. Niet toevallig is hij – net als ik – een groot voorstander van het basisinkomen.

Mocht je daar nog nooit van hebben gehoord: het basisinkomen is een onvoorwaardelijke toelage voor iedereen. Het zou de mensen met de nuttigste banen (vuilnismannen, verplegers, leraren) veel meer onderhandelingsmacht geven. Een basisinkomen zou namelijk werken als een universele stakingskas, waardoor de lonen van deze werknemers zullen stijgen.

Mensen met een ‘bullshit job’ zullen daarentegen geen extra onderhandelingsmacht krijgen, omdat niemand het merkt als zij gaan staken. (In het boek *Waarom vuilnismannen meer verdienen dan bankiers* geef ik het voorbeeld van de enige staking van bankiers die ooit heeft plaatsgevonden, in 1970 in Ierland. Die staking duurde zes maanden, waarna de bankiers schoorvoetend weer aan het werk gingen.)

Hoe het ook zij: iedere maatschappelijke verandering begint met bewustzijn. Lees dit boek dus, van kaft tot kaft, en praat erover met je vrienden, familie, vage kennissen en iedereen die wil luisteren. Er is nog maar weinig onderzoek gedaan naar de precieze hoeveelheid ‘bullshit jobs’ in rijke landen, maar de eerste peilingen suggereren dat het om miljoenen mensen gaat.

Natuurlijk, er zal veel moed nodig zijn om uit de kast te komen, maar zoals iemand onlangs naar me twitterde:

‘Overigens heb ik zelf mijn adviseursbaantje een paar jaar geleden aan de wilgen gehangen na een presentatie van @rcbregman over bullshit jobs. Gewoon weer voor de klas (en nu dan schoolleider), wat een verademing was dat!’

Mocht je zelf ook twijfelen aan het nut van je werk, laat dit boek dan niet alleen je wereldbeeld veranderen. Laat het ook je leven op zijn kop zetten.

Rutger Bregman

Inleiding

Het fenomeen onzinbanen

In het voorjaar van 2013 heb ik onbedoeld een heel kleine internationale sensatie veroorzaakt. 15

Het begon allemaal toen ik werd gevraagd om een essay te schrijven voor een nieuw radicaal tijdschrift: *Strike!* De redacteur vroeg of ik nog iets provocerends had liggen wat elders waarschijnlijk niet zou worden gepubliceerd. Meestal zit ik toch al op een paar van dat soort ideeën te broeden, dus ik ging aan de slag en stuurde hem een kort stuk met als titel: ‘Het fenomeen onzinbanen’.

Het essay was gebaseerd op een vermoeden. Iedereen kent wel van die mensen die een baan hebben waarin ze, zo op het oog, niet veel wezenlijks lijken uit te voeren: HR-consultants, communicatiecoördinatoren, pr-onderzoekers, financieel strategen, bedrijfsjuristen of het soort mensen (zeer bekend in academische kringen) die de hele tijd in commissies zitten om te vergaderen over het probleem dat er zoveel overbodige commissies bestaan. De lijst leek wel eindeloos. Stel nou, mijmerde ik, dat deze banen écht zinloos zijn, en dat de mensen die dit werk doen zich daarvan bewust zijn. Je komt vast wel eens mensen tegen die hun werk maar zinloos en overbodig lijken te vinden. Wat zou er funester voor het moreel kunnen zijn dan wanneer je in je volwassen leven vijf van de zeven dagen in de week wakker wordt om werk te doen dat naar jouw idee eigenlijk niet hoeft te worden gedaan, werk dat gewoon zonde is van de tijd of hulpmiddelen of dat zelfs een negatieve invloed heeft op de wereld? Zou dat geen vreselijk psychologisch leed veroorzaken in onze hele maatschappij? Maar als dat zo was, zou het leed zijn waar niemand ooit over praat. Er waren zat enquêtes gehouden over de vraag of mensen gelukkig zijn op hun werk. Maar geen enkele, voor zover ik wist, over de vraag of ze vonden dat hun baan wel bestaansrecht had.

Deze mogelijkheid, dat onze maatschappij vergeven is van de zinloze banen waarover niemand wil praten, leek niet eens zo onaanne-

melijk. Het onderwerp ‘werk’ zit vol taboes. Alleen al het feit dat de meeste mensen hun baan niet leuk vinden en graag een excuus hebben om thuis te blijven, wordt gezien als iets wat je niet op televisie mag toegeven, zeker niet op het journaal, hoewel het soms aan bod komt in documentaires en stand-upcomedy. Ik had ervaring met die taboes: ik werkte ooit als woordvoerder voor een activistengroep die van plan was om door middel van burgerlijke ongehoorzaamheid het verkeer in Washington plat te leggen als protest tegen een economische wereldtop. In de dagen voor de top kon je als iemand die eruitzag als een anarchist amper de straat op gaan zonder dat een vrolijke ambtenaar je aanschoot met de vraag of het echt waar was dat hij of zij die maandag niet naar het werk hoefde. Maar tegelijkertijd lukte het verslaggevers om ambtenaren voor de camera te krijgen – en het zou me niets verbazen als dat soms precies dezelfde ambtenaren waren – die vertelden hoe erg ze het zouden vinden als ze niet op hun werk konden komen. Ze wisten dat ze met dat verhaal waarschijnlijk op tv kwamen. Het lijkt wel alsof niemand openlijk durft te zeggen wat hij echt van dit soort dingen denkt.

Het was aannemelijk, maar ik wist het niet zeker. Ik heb dat stuk eigenlijk als een soort experiment geschreven. Ik was vooral benieuwd naar wat voor reacties het zou oproepen.

Dit is het artikel dat ik voor het nummer van augustus 2013 schreef:

Het fenomeen onzinbanen

In 1930 voorspelde John Maynard Keynes dat de technologie nog voor het einde van die eeuw zo ver zou zijn ontwikkeld dat in landen als Groot-Brittannië of de Verenigde Staten een vijftienurige werkweek zou zijn ingevoerd. We hebben alle reden om aan te nemen dat hij gelijk had. Technologisch gezien zou dat best hebben moeten lukken. En toch is het er niet van gekomen. In plaats daarvan is de technologie vooral ingezet om manieren te bedenken om ons juist meer te laten werken. Om dat te bereiken moesten er banen worden geschapen die in feite zinloos zijn. Grote groepen mensen, vooral in Europa en Noord-Amerika, voeren hun hele werkzame leven lang taken uit waarvan zij heimelijk vinden dat die niet hoeven te worden uitgevoerd. De morele en psychologische schade die deze situatie aanricht, is enorm. Het is een litteken op onze collectieve ziel. Toch rept vrijwel niemand erover.

Waarom is het door Keynes beloofde Utopia, waarnaar we in de jaren zestig nog reikhalzend uitkeken, er nooit gekomen? Het standaardant-

woord daarop luidt vandaag de dag dat hij geen rekening had gehouden met de enorme toename van het consumentisme. Toen we konden kiezen tussen minder uren werken of meer speeltjes en pleziertjes, kozen we massaal voor dat laatste. Daar zit een mooie moraliteit in, maar als je er zelfs maar kort over nadenkt, weet je dat dit niet waar kan zijn. We zien inderdaad al sinds de jaren twintig een oneindige variatie aan nieuwe banen en industrieën ontstaan, maar slechts weinige daarvan hebben ook maar iets te maken met de productie en distributie van sushi, iPhones of dure sportschoenen.

Om welke nieuwe banen gaat het dan precies? Een recent rapport over de werkgelegenheid in de vs van 1910 tot 2000 geeft ons een duidelijk beeld. In de loop van de vorige eeuw is het aantal mensen dat werkzaam was in de huishouding, de industrie en de agrarische sector drastisch gedaald. Tegelijkertijd is het aantal 'professionals en medewerkers op het gebied van management, administratie, sales en dienstverlening' verdrievoudigd, een toename 'van een kwart van de beroepsbevolking naar driekwart'. Met andere woorden: productiegerichte beroepen zijn, precies zoals voorspeld, grotendeels weggeautomatiseerd. (Zelfs als je industriële arbeiders wereldwijd meetelt, inclusief de zwoegende massa's in India en China, vormen zij lang niet zo'n groot percentage van de wereldbevolking als voorheen.)

17

De gigantische daling in arbeidsuren leidde er niet toe dat de wereldbevolking nu alle tijd had om zich bezig te houden met hun eigen projecten, pleziertjes, visies en ideeën. In plaats daarvan is er sprake geweest van een gigantische groei, niet zozeer van de 'dienstensector' als wel van de administratieve sector, met volledig nieuwe bedrijfstakken zoals financiële dienstverlening of telemarketing, en van de ongekende expansie van sectoren als ondernemingsrecht, onderwijs- en zorgadministratie, personeelszaken en public relations. En daarin zijn nog niet eens al die mensen meegerekend die werken in de administratie, techniek en beveiliging van deze sectoren, en ook niet het hele scala aan dienstverlenende beroepen (hondenuitlaters, 24-uurspizzabezorgers) die alleen bestaan omdat alle andere werknemers zoveel tijd kwijt zijn aan die andere beroepen.

Dat zijn wat ik wil noemen *bullshit jobs*: onzinbanen.

Het lijkt wel alsof er iemand bezig is om zinloze banen te bedenken, enkel en alleen om ons allemaal aan het werk te houden. En dat is het rare van deze zaak. Dit is precies wat er in het kapitalisme níét hoort te gebeuren. Natuurlijk, in de oude inefficiënte socialistische staten als de Sovjet-Unie, waar werkgelegenheid werd gezien als een recht en een heilige plicht, verzon het systeem net zoveel banen als er nodig waren.

(Daarom kwamen er in de Sovjet-warenhuizen drie medewerkers aan te pas om een stuk vlees te verkopen.) Maar dat is uiteraard juist het soort probleem dat de marktwerking hoort op te lossen. Het laatste wat een op winst gerichte onderneming zal doen, is geld uitgeven aan werknemers die ze niet echt nodig hebben. Dat is althans de economische theorie. En toch is dat op de een of andere manier precies wat er gebeurt.

18 Terwijl grote bedrijven zich bezighouden met meedogenloze afslankrondes, komen de ontslagen en zwaardere arbeidslasten steevast neer op de klasse die toch al alle dingen maakt, vervoert, herstelt en onderhoudt. Als gevolg van een vreemde chemische reactie die niemand goed kan uitleggen, lijkt het aantal betaalde pennenlikkers uiteindelijk alleen maar toe te nemen. Bovendien werken steeds meer werknemers, eigenlijk net zoals Sovjet-arbeiders, op papier veertig tot vijftig uur per week, maar verrichten ze in werkelijkheid maar vijftien uur effectieve arbeid, precies zoals Keynes had voorspeld. De rest van hun tijd besteden ze aan het organiseren of bijwonen van motivatieseminars, het bijwerken van hun Facebookprofiel of het downloaden van televisieseries.

De oplossing is overduidelijk niet economisch van aard, maar moreel en politiek. De heersende klasse heeft ontdekt dat een gelukkige en productieve bevolking met veel vrije tijd een dodelijk gevaar vormt. (Denk maar eens aan wat er gebeurde toen die situatie in de jaren zestig bijna werd bereikt.) En het gevoel dat werk een morele waarde op zich is en dat iemand die niet bereid is om zich tijdens het merendeel van zijn dag over te geven aan een of andere intense arbeidsdiscipline niets verdient, komt hun aan de andere kant buitengewoon goed uit.

Toen ik ooit stilstond bij de schijnbaar oneindige groei van de administratieve rompslomp op Britse universiteiten, zag ik voor me hoe de hel eruit zou kunnen zien. De hel is een verzameling individuen die het grootste deel van hun tijd doorbrengen met werk dat ze niet leuk vinden en waar ze niet bijster goed in zijn. Stel bijvoorbeeld dat ze zijn aangenomen omdat ze uitstekende meubelmakers zijn, en dan ontdekken ze dat ze voornamelijk worden geacht vis te bakken. Dat is ook nog eens een taak die niet echt nodig is, althans, er is maar een beperkte voorraad vis die moet worden gebakken. Toch raken ze stuk voor stuk zo geïrriteerd door de gedachte dat sommige collega's misschien meer tijd besteden aan meubels maken en zich aan hun verantwoordelijkheden van de visbakkerij onttrekken, dat er al snel bergen met onbruikbare, slecht gebakken vis ontstaan in de meubelmakerij, en dat niemand zich meer met iets anders bezighoudt.

Volgens mij is dat een vrij accurate beschrijving van de morele dynamiek in onze economie.

Ik besef dat een dergelijk betoog meteen op allerlei bezwaren zal stuiten: ‘Wie ben jij dat je mag bepalen welke banen er echt “nodig” zijn? Wat betekent “nodig” trouwens? Jij bent hoogleraar antropologie, is die baan soms “nodig”?’ (En inderdaad is mijn baan volgens veel sensatiebladlezers de ultieme definitie van verspilling van belastinggeld.) In zekere zin hebben ze gelijk. Er bestaat geen objectieve bepaling van maatschappelijke waarde.

Iemand die ervan overtuigd is dat hij of zij een zinvolle bijdrage levert aan de wereld, zal van mij niet te horen krijgen dat dit eigenlijk niet het geval is. Maar hoe zit het dan met mensen die ervan overtuigd zijn dat ze zinloos werk doen? Kortgeleden had ik weer contact met een oude schoolvriend die ik sinds mijn vijftiende niet meer had gezien. Tot mijn grote verbazing was hij dichter geworden en daarna de zanger van een indie-rockband. Ik had wel eens nummers van ze gehoord op de radio, zonder te weten dat de zanger iemand was die ik persoonlijk kende. Hij was een briljant en creatief persoon en met zijn werk had hij ongetwijfeld het leven van mensen in de hele wereld opgevrolijkt en mooier gemaakt. Maar na een paar geflopte albums werd zijn contract niet verlengd en dus had hij, gebukt onder de schulden en met een pasgeboren dochter, gekozen voor, zoals hij het noemde, ‘de standaardkeuze van al die mensen die niet weten wat ze willen: rechten studeren’. Nu werkt hij als bedrijfsjurist voor een prominent bedrijf in New York. Hij gaf ruitertlijk toe dat zijn baan volkomen nutteloos was, niets bijdroeg aan de wereld en, naar zijn idee, niet hoorde te bestaan.

Dat verhaal roept veel vragen op, zoals: wat zegt het over onze maatschappij dat er zo weinig vraag is naar getalenteerde dichters en musici, maar een schijnbaar oneindige behoefte aan specialisten op het gebied van ondernemingsrecht? (Antwoord: als het besteedbaar vermogen in handen is van 1 procent van de bevolking, is ‘de markt’ een afspiegeling van wat zij nuttig of belangrijk vinden, en niemand anders.) Maar bovendien laat dit voorbeeld zien dat de meeste mensen met een zinloze baan zich er terdege van bewust zijn. Sterker nog, ik heb volgens mij nog nooit een bedrijfsjurist ontmoet die niet dacht dat zijn baan onzin was. Datzelfde geldt voor bijna alle nieuwe hiervoor genoemde industrieën. Er bestaat een hele klasse van betaalde professionals die, als je ze op een feestje leert kennen en vertelt dat jij iets doet wat misschien interessant wordt gevonden (je werkt bijvoorbeeld als antropoloog), liever niet over hun eigen werk praten. Geef ze een paar drankjes en ze beginnen aan een scheldtirade over hoe nutteloos en stompzinnig hun werk eigenlijk is.

Hier is sprake van diepgaand psychologisch geweld. Hoe kun je nu

ook maar beginnen over waardigheid uit arbeid als je heimelijk vindt dat jouw baan niet zou moeten bestaan? Waarom zou deze situatie niet leiden tot een gevoel van diepgaande woede en afkeer? Maar het bijzondere talent van onze maatschappij is dat de heersers een manier hebben bedacht, net als in het geval van de visbakkers, om ervoor te zorgen dat die woede precies wordt gericht tegen de mensen die juist wel zinvol werk doen. Ook lijkt er in onze maatschappij een algemene regel te bestaan dat hoe duidelijker je werk van nut is voor anderen, hoe minder je ervoor wordt betaald. Ook hier is een objectieve bepaling moeilijk te bedenken, maar een gemakkelijke manier om erachter te komen is door de vraag te stellen: wat zou er gebeuren als deze hele beroepsgroep simpelweg zou verdwijnen? Je kunt zeggen wat je wilt over verpleegkundigen, vuilnis- mannen of monteurs, maar als zij in rook zouden opgaan, zouden de gevolgen daarvan direct merkbaar en rampzalig zijn. Een wereld zonder leraren of dokwerkers zou al snel in de problemen komen, en zelfs een wereld zonder sciencefictionschrijvers of skamuzikanten zou een minder leuke plek zijn. Het is nog niet helemaal duidelijk of de mensheid zwaar zou lijden onder het verdwijnen van alle private equity-CEO's, lobbyisten, pr-onderzoekers, actuarissen, telefonisch verkopers, deurwaarders of juridisch adviseurs.¹ (Volgens veel mensen zou de wereld daar gigantisch van opknappen.) Maar afgezien van een handjevol veelgenoemde uitzonderingen (artsen) gaat de regel verrassend vaak op.

Nog perverser is het algemeen geaccepteerde idee dat dit is zoals het hoort. Dat is een van de geheime sterke punten van het rechts-populisme. Je ziet het als rechtse sensatiebladen de lezers ophitsen tegen het metro- personeel, wanneer ze tijdens contractgeschillen heel Londen platleggen: het feit alleen al dat het metropersoneel heel Londen kan platleggen, laat zien dat hun werk echt nodig is, maar juist daaraan ergeren mensen zich. Je ziet het nog duidelijker in de Verenigde Staten, waar de Republikeinen met succes mensen ophitsen tegen leraren en arbeiders uit de auto- industrie (en, opvallend genoeg, niet tegen de schoolbestuurders of direc- teuren uit de auto-industrie die de problemen juist veroorzaken) vanwege hun zogenaamd gigantische salaris en prima arbeidsvoorwaarden. Het is alsof er tegen ze wordt gezegd: 'Maar jullie mogen kinderen lesgeven! Of auto's maken! Jullie hebben een echte baan! En dan hebben jullie het lef om daarnaast ook nog eens goede pensioenen en zorg te verlangen?'

Iemand die een arbeidsregime had willen bedenken dat perfect ge- schikt was voor het in stand houden van de macht van het financieel kapi- taal, had het niet beter kunnen doen dan dit. Echte, productieve arbeiders worden meedogenloos uitgeknepen en uitgebuit. De overige arbeiders

behoren ofwel tot een geterroriseerde groep van de wereldwijd verachte werklozen, ofwel tot een grotere groep die in wezen worden betaald om niets te doen, die een baan hebben die is bedacht zodat zij zich kunnen identificeren met de zienswijzen en gevoeligheden van de heersende klasse (managers, bestuurders enzovoort) en met name de financiële avatars ervan, maar die tegelijkertijd een sluimerende afkeer koesteren tegen iedereen die werk doet dat van duidelijke en onmiskenbaar maatschappelijke waarde is. Het systeem is uiteraard niet bewust ontworpen. Het is ontstaan na een eeuw van experimenteren. Maar het is de enige verklaring voor de vraag waarom we, ondanks onze technologische capaciteiten, niet allemaal een drie- tot vierurige werkdag hebben.

21

Als er ooit een essay was waarvan de hypothese werd bevestigd door de reacties erop, dan was dit het wel. ‘Het fenomeen onzinbanen’ ontkende een ware explosie.

Toevallig waren de twee weken na het verschijnen van het artikel precies de twee weken waarin mijn partner en ik ons met een mand vol boeken en elkaars gezelschap terugtrokken in een hut op het platteland van Quebec. We hadden bewust voor een verblijf zonder wifi gekozen. Daardoor kon ik de resultaten alleen op mijn mobiele telefoon volgen, wat knap onhandig was. Het essay ging vrijwel meteen het hele internet over. Binnen enkele weken was het vertaald naar een flink aantal talen, waaronder Duits, Noors, Zweeds, Frans, Nederlands, Roemeens, Russisch, Turks, Lets, Pools, Grieks, Catalaans en Koreaans, en het was overgenomen door kranten uit allerlei landen, van Zwitserland tot Australië. De oorspronkelijke pagina op de website van *Strike!* kreeg ruim een miljoen hits en crashte telkens door het grote aantal bezoekers. Het ene na het andere blog werd erover geschreven. Brievenrubrieken stonden vol met bekentenissen van witteboordenwerkers; mensen schreven me om hulp te vragen of om me te vertellen dat ik hen had geïnspireerd om hun baan op te zeggen en op zoek te gaan naar zinvoller werk. Hieronder staat een van de enthousiaste reacties (ik heb er honderden verzameld) in de ingezonden stukken van de Australische *Canberra Times*:

Wauw! Raak! Ik ben een bedrijfsjurist (fiscaal jurist, om precies te zijn). Ik lever met mijn werk geen zinvolle bijdrage aan deze wereld en voel me constant ellendig. Ik vind het vervelend als mensen het lef hebben om te vragen: ‘Maar waarom doe je het dan?’ want het ligt natuurlijk niet zo eenvoudig. Dit is op dit moment nu eenmaal de enige manier om zo’n

bijdrage aan de 1 procent te leveren dat ik mezelf kan belonen met een huis in Sydney waarin ik mijn toekomstige kinderen kan zien opgroeien... Dankzij de technologie zijn we tegenwoordig in twee dagen waarschijnlijk even productief als vroeger in vijf dagen. Maar dankzij onze hebzucht en een ‘druk-druk-druksyndroom’ van productiviteit wordt er nog steeds van ons verlangd dat we zwoegen voor de winst van anderen, ten koste van onze eigen niet-betaalde ambities. Of je nu in intelligent ontwerp of evolutie gelooft, de mens is niet geschikt om te werken; wat mij betreft, is het dus een geval van hebzucht, ondersteund door een sterke prijsinflatie van essentiële goederen.²

22

Op een dag kreeg ik een bericht van een anonieme fan die zei dat hij bij een informeel groepje hoorde dat het artikel in de financiële-diensten-sector liet rondgaan; hij had het essay die dag al vijf keer in zijn mail ontvangen (duidelijk een teken dat veel mensen in de financiële-dienstensector weinig omhanden hebben). Geen van deze reacties was echter een antwoord op de vraag hoeveel mensen er echt zo over hun baan dachten, en het artikel niet alleen doorstuurden bij wijze van subtiele hint aan anderen. Maar al snel verscheen er toch enig statistisch bewijs.

5 januari 2015, iets meer dan een jaar na het verschijnen van het artikel, was de eerste maandag in het nieuwe jaar, de dag waarop de meeste Londenaren na de kerstvakantie weer aan het werk gingen. Activisten hadden over honderden reclameborden in Londense metrorijtuigen posters geplakt met citaten uit het oorspronkelijke essay, zoals:

- Grote groepen mensen voeren elke dag taken uit waarvan zij heimelijk vinden dat die niet hoeven te worden uitgevoerd.
- Het lijkt wel alsof er iemand bezig is om zinloze banen te bedenken, enkel en alleen om ons allemaal aan het werk te houden.
- De morele en psychologische schade die deze situatie aanricht, is enorm. Het is een litteken op onze collectieve ziel. Toch rept vrijwel niemand erover.
- Hoe kun je nu ook maar beginnen over waardigheid uit arbeid als je heimelijk vindt dat jouw baan niet zou moeten bestaan?

Als reactie op de postercampagne ontstond er weer veel discussie in de media (ik verscheen kort op *Russia Today*). Het gevolg daarvan was dat het opiniebureau YouGov de hypothese besloot te testen en een enquête hield onder Britten, waarbij ze gebruikmaakten van de bewoording uit het essay, bijvoorbeeld: ‘Levert u met uw baan een “zinvolle

bijdrage aan de wereld?’ Verbijsterend genoeg antwoordde ruim een derde van de ondervraagden, 37 procent, ‘nee’ (50 procent antwoordde ‘ja’ en 13 procent wist het niet).

Dat was bijna het dubbele van wat ik had verwacht. Ik had me zo voorgesteld dat het percentage onzinbanen rond de 20 procent zou liggen. Bovendien kwam een Nederlandse peiling later met bijna hetzelfde resultaat, zelfs nog iets hoger, want 40 procent van de Nederlandse werknemers vond dat hun baan geen echte bestaansreden had.

De hypothese is dus niet alleen bevestigd door de publieke reactie, maar ook zeer overtuigend door middel van statistisch onderzoek.

We hebben duidelijk te maken met een belangrijk maatschappelijk fenomeen, waaraan bijna geen enkele systematische aandacht is besteed.³ Door het fenomeen eenvoudigweg bespreekbaar te maken, konden veel mensen eindelijk hun hart luchten. Nader onderzoek was nodig.

Wat ik met dit boek wil doen, is wat systematischer dan het oorspronkelijke essay. Het artikel uit 2013 was geschreven voor een tijdschrift over revolutionair beleid, en daarin werd de nadruk gelegd op de politieke implicaties van het probleem. Sterker nog, het essay maakte deel uit van een reeks betogen die ik op dat moment ontwikkelde over de neoliberale (‘vrije markt’)-ideologie die de wereld al sinds de dagen van Thatcher en Reagan domineerde en in feite het tegenovergestelde was van wat deze ideologie beweerde te zijn; het was eigenlijk een politiek project, vermomd als een economisch project.

Die conclusie had ik getrokken omdat het de enige verklaring leek te zijn voor het gedrag van degenen die de macht hadden. Terwijl het bij neoliberale retoriek altijd draaide om de magische werking van het marktmechanisme en het belang van economische efficiëntie boven alle andere waarden, heeft het vrijemarktbeleid diverse effecten gehad. De snelheid van de economische groei is zo’n beetje overal afgeremd, behalve in India en China, de wetenschappelijke en technologische vooruitgang is gestagneerd, en in veel rijke landen staat de jongere generatie, voor het eerst in eeuwen, een minder welvarend leven te wachten dan hun ouders. Maar bij het zien van deze feiten roepen voorstanders van de marktideologie steevast om nog sterkere doses van hetzelfde medicijn, en politici komen daarmee prompt over de brug. Dat vond ik vreemd. Als een private onderneming een consultant zou inhuren om een bedrijfsplan te bedenken en dat plan zou leiden tot een forse winst-

daling, dan zou die consultant worden ontslagen. Hij zou op zijn minst worden gevraagd om een ander plan te bedenken. Bij vrijemarkthervormingen leek dat nooit het geval te zijn. Hoe meer ze faalden, hoe meer ze werden uitgevoerd. De enige logische conclusie was dat economisch belang niet de motivatie voor het mechanisme was.

24 Maar wat dan wel? Het antwoord daarop moest volgens mij in de mentaliteit van de politieke klasse liggen. Bijna alle mensen die de belangrijke beslissingen namen, hadden gestudeerd in de jaren zestig, toen universiteiten nog de broedplaats van politiek activisme waren, en zij waren ervan overtuigd dat zulke dingen niet weer mochten gebeuren. Ze maakten zich misschien zorgen om de teruglopende economie, maar waren ook blij dat er steeds meer rijkdom en macht bij de rijken terecht kwam. Het was de combinatie van globalisering, waardoor de macht van de vakbonden werd uitgehold en er een onzekere en overwerkte beroepsbevolking ontstond, met de roep uit de jaren zestig om persoonlijke bevrijding (later bekend als ‘lifestyle liberalisme, fiscaal conservatisme’), die het fundament onder een georganiseerde kritiek op hun macht weghaalde. Economisch gezien werkte dat weliswaar niet bijster goed, maar politiek gezien werkte het fantastisch. Ze hadden weinig drijfveren om van dat soort beleid af te stappen. Het enige wat ik in het essay heb gedaan, was doorgaan op dit inzicht: als je merkt dat iemand uit naam van economische efficiëntie iets doet wat economisch gezien volkomen inefficiënt is (zoals mensen dik betalen om de hele dag niets uit te voeren), kun je beter allereerst vragen, zoals de Romeinen dat deden: ‘*Cui bono?*’ – ‘Wie heeft daar baat bij?’ – en op welke manier.

Ik zie dit niet zozeer als een samenzweringstheorie, als wel als een antisamenzweringstheorie. Ik wilde weten waarom er géén actie werd ondernomen. Economische trends hebben allerlei oorzaken, maar als ze problemen veroorzaken voor de rijken en machtigen der aarde, zullen die rijken en machtigen de instanties onder druk zetten om in te grijpen. Daarom werden grote investeringsbanken na de financiële crisis van 2008-2009 wel met overheidssteun geholpen, maar gewone hypotheekhouders niet. De woekering van onzinbanen had, zoals we zullen zien, uiteenlopende oorzaken. De echte vraag die ik stelde, is waarom niemand ingreep (‘samenzwoer’, als je het zo wilt noemen) en er iets aan deed.

In dit boek wil ik nog een stapje verder gaan.

Ik denk dat het fenomeen onzinwerkgelegenheid ons een venster biedt op veel dieperliggende maatschappelijke problemen. We moeten ons niet alleen afvragen hoe het komt dat zo'n groot deel van onze beroepsbevolking zich bezighoudt met taken die ze zelf nutteloos vinden, maar ook waarom zoveel mensen denken dat die situatie onvermijdelijk en zelfs wenselijk is. Nog vreemder: waarom raken deze mensen – ondanks deze mening en de opvatting dat het volkomen gepast is dat mensen die dit soort werk doen, meer geld en erkenning verdienen dan mensen die hun werk nuttig vinden – dan toch gedeprimeerd als ze worden betaald om niets te doen, of in elk geval niets waar een ander iets aan heeft? Hier is duidelijk sprake van een mengelmoes van tegenstrijdige ideeën en impulsen. Een van de dingen die ik in dit boek wil doen, is die mengelmoes ontwarren. Dat houdt in dat ik praktische vragen stel, zoals: hoe kan het dat er onzinbanen bestaan? Het houdt ook in dat ik in het verleden duik met vragen als: sinds wanneer en waarom zijn we gaan denken dat creativiteit pijnlijk zou moeten zijn, of: waarom zijn we ooit op het idee gekomen dat je je eigen tijd zou kunnen verkopen? En tot slot houdt het in dat ik enkele fundamentele vragen stel over de menselijke aard.

25

Het schrijven van dit boek dient ook een politiek doel.

Ik zou graag willen dat dit boek een pijl werd die gericht stond op het hart van onze beschaving. Er is iets ernstig mis met datgene waartoe we zijn ontwikkeld. We zijn een maatschappij geworden die is gebaseerd op werk; niet eens 'productief werk', maar werk als een doel en betekenis op zich. We zijn gaan denken dat mannen en vrouwen die niet harder werken dan ze willen, in banen die ze niet echt leuk vinden, slechte mensen zijn, die geen liefde, zorg of hulp van hun omgeving hebben verdiend. Het lijkt wel alsof we ons collectief hebben neergelegd bij onze eigen knechting. De voornaamste politieke reactie op ons bewustzijn van het feit dat we de helft van de tijd bezig zijn met volslagen zinloze of zelfs contraproductieve activiteiten – meestal op bevel van iemand die we niet mogen – is om te knarsetanden van afkeer over het feit dat andere mensen niet in dezelfde val vastzitten. Het gevolg daarvan is dat haat, afkeer en achterdocht de lijm zijn geworden die de samenleving bindt. Dat is een rampzalige situatie. Ik wil dat daar een einde aan komt.

Als dit boek daar op een of andere manier een bijdrage aan kan leveren, zal het het schrijven waard zijn geweest.

